

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Владо ДРАШКОВИЋ

(Београд)

ХАПЛОЛОШКО *QUE* У ФРАНЦУСКОМ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У реченици *Je ne demande pas mieux qu'il reste* реч *que* врши двојаку функцију и стоји место два *que* (тј. *que que*) којима одговара везнички израз *него да* у српскохрватском, одн. *quāt ut* у латинском језику. Оваква појава, што је мање познато, названа је у лингвистици *хаплогологијом* (haplogologie).¹

О хаплоголошком *que*, колико знамо, нема посебних студија. Неки граматичари и лексикографи га дотичу, при чему више указују на обрте помоћу којих се оно избегава. Али, мада на први поглед сићушно, питање хаплоголошког *que* заслужује посебну пажњу. И то из више разлога.

Теоријско-практична страна би изискивала да се ближе испита вредност првог *que*, оног којем одговара наше *него* и латинско *quāt*, те да се одлучније покаже која је то категорија речи (прилог или везник).² На тај начин би се несумњиво проширила, а тиме оправдано и

¹ У француским граматицама овај термин обично није заступљен већ се место њега, уколико се говори о самој појави, прибегава различитим описима. Приметили смо га само у следећим делима:

Кр. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, I § 515; V, § 25, 2°; VI, § 33, 5°.

G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, II §§ 1197, 1212.

J. Damourette et E. Pichon, *Des Mots à la Pensée. Essai de Grammaire de la Langue Française*, VII §§ 3070—3073.

E. Gamillscheg, *Historische französische Syntax*, pp. 593—594.

² Поодавно је преовладало мишљење да је то везник (conjonction). Отуда и разумљива тешкоћа кад се, као у датом случају, говори о рашчлањеним деловима хаплоголошког *que*, односно о сусрету два различита *que*. Тада се прво *que* обично зове *компаративним* (comparatif), а друго *комплетивним* (complétif). Упор., нпр., W. von Wartburg et P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, §§ 110, 259.

употпунила, иначе пребогата, леза семантичко-синтактичких вредности речи *que* у француском језику.³

Ближе испитивање самог развоја датог феномена свакако би пружило поузданија обавештења него што их налазимо у историјским граматикама. Требало би, наиме, подробније и на већем броју узорака видети у коликој се мери и у којим периодима француског језика употребљава хаплогошко *que*, који су му такмаци и какав је њихов међусобни однос у погледу фреквенције. Засад се, према ономе што се већ зна — а то је овде важно истаћи — може рећи да је оно доста често у старофранцуском, да се у средњефранцуском налази примера и његове рашчлањене (аналитичке) употребе (тј. *que que*), као и случајева комбинације *que se que*, и најзад, да је заступљено и у наредним столећима.⁴

Практична страна би налагала да се проуче и систематишу све могућности замене хаплогошког *que* у савременом језику, које су не само разноврсне, него, претежно, и спецификоване за одређену врсту језика (књижевног, говорног, фамилијарног, народног). Резултати таквог проучавања послужили би, поред осталог, за утврђивање најбољих начина при превођењу са српскохрватског на француски. Јер, рецимо отворено, није ни ретко ни необично, да се и добар познавалац оба језика нађе у недоумици кад му треба превести наизглед сасвим једноставну реченицу каква је: *Више волим да чита него да се игра (J'aime mieux qu'il lise que s'il joue, одн. que de le voir jouer).*⁵

Најзад би и питање којем ће се у овом чланку посветити главна пажња — разграничење семантичко-синтактичких вредности хаплогошког *que* и одређивања услова његове употребе — могло бити пред-

³ О том богатству в. Е. Littré, *Dictionnaire de la langue française*; F. Brunot, *La Pensée et la Langue*, I n d e x, s. v. *que*; J. Damourette et E. Pichon, о. с., р. 303 sq.

⁴ За примере из старије епохе видети нав. дело Дамурета и Пишона, VII, стр. 328—329; Ф. Бриноа, нав. дело, стр. 734—735, као и Ниропа на већ наведеним местима. Уз ово и случајеве које смо запазили у *Песми о Роланду* (*Chanson de Roland*) у следећим стиховима: 45, 59, 536, 1091, 1701, 2336, 2738, 3040, 3909.

⁵ Да је такво проучавање потребно, закључиће се већ на основу оног што је у том погледу речено у неким граматикама. Тако, нпр., док Гревис (M. Grevisse, *Le Bon Usage*, § 975) даје пример *J'aime mieux qu'il lise que qu'il joue*, докле Може (G. Mauger, *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui*, § 783, 3^c), који иначе даје доста места и фамилијарном и популарном говору, каже да је немогуће употребити два *que* једно до другог. Нека радозналочитаоцу, као излаз из тако створене дилеме, послужи Дамурет—Пишоново образложење (нав. дело, § 3069). Пошто су из свакидашњег фамилијарног говора навели већи број примера за рашчлањено *que*, два граматичара-психолога кажу: „Le tour A (тј. *que que*) est irréprochable quant à sa valeur linguistique; on ne peut le répudier que pour des raisons esthétiques“ (§ 3082).

мет знатно обимније студије. Јер се, како ћемо даље видети, за његово потпуније осветљавање мора залазити у друга питања од којих се нека показују као још недовољно испитана.

II

У којим се условима јавља хапполошко *que*? Да ли је његова вредност увек стална? То су два питања на која је овде потребно одговорити. Два питања која стоје у тесној међусобној вези те ће се неминовно и преплитати у наредном тражењу одговора.

Потражимо најпре први одговор полазећи од оног што нам у том погледу пружају већ постојећа решења.

Одређивање услова под којим се јавља хапполошко *que*, судећи према досадашњим резултатима о том питању, није без осетних тешкоћа. Неки граматичари су сасвим неодређени, јер кажу да се дато *que* јавља „понекад“, одн. у „извесним конструкцијама“ и сл.⁶ Други ову појаву дотичу у оквиру поредбених реченица за неједнакост,⁷ што је тачно али — непотпуно. Тачно је, наиме, да се хапполошко *que* јавља у *йосебној врсти* поредбених реченица за неједнакост, а не никако у свим. У *обичном* типу ових реченица јавља се и обично „компаративно *que*“: само или потпомогнуто неком другом речју: *On ne peut pas être plus content que vous l'êtes; Il est moins riche que je ne l'aurais cru; La danse me charme plutôt qu'elle ne m'attire*, итд. — да не набрајамо све остале могућности. Дешава се, то ваља посебно истаћи, да се питање хапполошког *que* додирује и у одељку о поредбеним и у одељку о декларативним реченицама.⁸ Тако Вартбург и Цумтор дају у два маха две формулације, које су у суштини тачне, но ипак недовољне.⁹ Сандфелд је међутим, знатно одређенији кад дату врсту поређења за неједнакост

⁶ Тако Гревис на већ наведеном месту (§ 975) каже: „Certaines constructions produisent parfois, selon la *logique*, la rencontre de deux *que*“. Док се тако, према њему, хапполошко *que* јавља само понекад, према другима оно је често (Кг. Нурор, о. с., V, § 515,3°). Неком се опет деси да буде чак и противречан (G. et R. Le Bidois, о. с., § 1197,3° — где аутори кажу да је обрт изишао из употребе, док у § 1212 веле да је чест).

⁷ Г. Brunot, о. с., р. 734; G. et Le Bidois, о. с., §§ 1197, 1212.

⁸ Декларативне се реченице у француским граматикама обично називају *субстантивским* (substantives), али још чешће *комплетивним* (complétives). Велики противник овог последњег назива је проф. Вагнер, а сам он даје им доста гломазан назив — *conjonctives introduites par que* (R. L. Wagner, J. Pinchon, *Grammaire du français classique et moderne*, р. 551 sq).

⁹ Нпр. W. von Wartburg et P. Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*, §§ 110, 259; упор. и § 54.

посматра у кругу декларативних реченица.¹⁰ Излази, према томе, да је у овом случају потребно имати у виду посебан тип реченица, које су у исти мах и декларативне и компаративне. Стога ћемо се у даљем излагању служити и посебним термином *декларативно-компаративне реченице*. И тада, ако се Сандфелдова формулација мало поједноставни (не мењајући ниуколико њен смисао), можемо укратко рећи: *хаплоглошко се que јавља у декларативно-компаративним реченицама за неједнакости (x)*. Додајмо узгред да би овакво одређивање сфере хаплоглошког *que* стајало сасвим у складу с оним које су Дамурет и Пишон, уз помоћ посебне терминологије, могли исказати у две речи.¹¹

То би било све што би се, на основу досадашњих резултата, као најпотпуније могло рећи о условима под којима се јавља хаплоглошко *que*. Али то није још довољно за потпуно одређивање тражених услова. Јер, прво, постављени оквир задовољава и услове за употребу такмаца хаплоглошког *que*, нпр.: *J'aime mieux qu'il vienne que s'il allait ailleurs*.¹² И, друго, не може сваки тип „компаративног *que*“ доћи после тзв. компаративног *que*.

Сад је очевидно да је неопходно потражити неки елеменат који би био својствен само хаплоглошком *que* и по којем би га било могуће издвојити од његових такмаца. Ако би се то постигло, онда би се и напред дата формулација (x) могла употпунити, одн. тражени услови ближе одредити.

У ту сврху биће потребно размотрити изванредан број примера. И овде ћемо, као малопре, поћи од оног што је разасуто по најугледнијим граматицама француског језика.¹³ То је утолико пре могуће што тај

¹⁰ „Si la proposition complétive est employée comme terme de comparaison derrière *que*, on ne met pas deux *que* (comme parfois dans l'ancienne langue), mais on donne au seul *que* une double fonction . . . Le plus souvent, il s'agit d'une comparaison d'inégalité“ (Kr. Sandfeld, *Syntaxe du français contemporain*, II. *Les proposition subordonnées*, § 2).

¹¹ Двојици граматичара то је било могуће захваљујући веома подесном термину *échantil* (узели су га из старофранцуског где је реч значила *основна мера, узор*), а који кад се преведе на уобичајену терминологију значи *други израз поређења*, одн. подређена поредбена реченица (*proposition subordonnée comparative*).

¹² Дамурет и Пишон дају једанаест начина помоћу којих се избегава хаплоглошко *que* после глагола *aimer mieux* (нав. дело §§ 3069—3081). Ваља напоменути да их већина не припада књижевном језику.

¹³ Примери се узети из ових дела: Kr. Sandfeld, *Syntaxe du français contemporain*, II, § 2; Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, I, § 515, 3; V, 25,2; G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, II, § 1212; M. Grevisse, *Le Bon Usage*, § 975. Остали граматичари које сам консултовао, уколико дају места

број није тако велик, поготово ако се, сем једног изузетка, ограничимо на писце XIX и XX века. А неће бити ни премали, те за ову прилику није ни потребно посезати за још неким другим.

Ево тих примера.

1. Il n'y a rien de plus naturel *qu'*une arquebusade tue un soldat (Mérimée).
2. Quoi de plus naturel *que* Paul fût reçu comme l'enfant de la maison? (Daudet).
3. Si cet enfant est à elle, quoi de plus simple *qu'*elle l'ait pris? (Id.).
4. Il ne manquerait plus *qu'*elles trouvassent ici cette petite femme (Lesueur).
5. Il ne manquait plus *qu'*elle vous vît arriver! (Dumas fils).
6. Il ne manquait plus *que* le curé amène ici les deux bandes (Zola).
7. Il n'aurait plus manqué *qu'*elle fût méchante (Id.).
8. Je ne demande pas mieux *que* ça dure toujours (Id.).
9. Je ne demanderais pas mieux *qu'*il fût mon ami (Desnoiresterres).
10. Il ne manquerait plus *qu'*à son âge il puisse encore nous ôter les morceaux de la bouche (H. Bordeaux).
11. Rien ne lui était plus douloureux *qu'*on attaquât l'homme qu'elle adorait (P. Margueritte).
12. Il ne demandait pas mieux *qu'*un de ses fils fût baptisé (A. Bellessort).
13. Il ne manquerait d'ailleurs plus *qu'*elle les oubliât (Lecomte).
14. Quoi de plus naturel *que* Molière soit alors entré en relations avec elle? (Michaut, *La Jeunesse de Molière*).
15. Alors rien de plus simple *qu'*il habite chez nous (Gide).
16. Je souffre trop d'avoir suivi vos mauvais conseils pour désirer autre chose *que* le ciel juge bon de vous punir (J. Green).
17. Je puis avoir des illusions. Je ne demanderais pas mieux *qu'*on m'en dépouille (G. Bernanos).
18. J'aimerais mieux la mort *qu'*elle crût que je suis dans la moindre indigence (Rousseau).

хаплоглошкoм *que*, дају неки од примера који се налазе у неком од наведених дела. Једини изузетак у том погледу јесте већ поменуто Дамурет—Пишоново дело на чије сам примере (махом из старијих епоха или из савременог фамилијарног језика) указао у претходним напоменама (4, 5, 12).

Резултате до којих смо дошли пажљивим разматрањем приказа-ћемо укратко у две групе (А и Б).

А. Ако се горњи примери анализирају без икаквог упоређења са српскохрватским језиком, могу се утврдити следеће појединости:

а) Глагол декларативно-компаративне реченице стоји у сибжонктиву.

б) Субјекат декларативно-компаративне реченице није исти са субјектом управне реченице.

в) Хаплолошко *que* може, *mutadis mutandis*, у појединим случајевима да се замени неким другим обртом (*que si*, *que de voir* + инфинитив, итд.).

Последњи став би несумњиво морао гласити друкчије кад се буде обрадила једна од тема које су наговештене у првом одељку овог чланка. Овако, у облику опште констатације, он ће ипак бити овде од извесне користи — наравно уз ослањање на два претходна.

На основу три горње констатације биће могуће употпунити већ изнету формулацију о условима под којим се јавља хаплолошко *que* (ж), чиме би се у исти мах дао и одговор на прво од два питања постављена на самом почетку овог одељка.

Први закључак. — Хаплолошко, се *que* праћено увек сибжонктивом, може јавити у декларативно-компаративној реченици за неједнакост уколико се њен субјекат не подудара са субјектом управне реченице.

Б. Ако се напред наведени примери преведу на српскохрватски језик, биће лако утврдити следеће:

а) Српскохрватски еквиваленти хаплолошког *que* јесу везнички изрази: *него да/но да* ([1], 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17, [18]), *него ииџо/но ииџо* (2, 3, 11, 14, 15). и *него ако/но ако* (1, 18).

б) Унутарња вредност међусобног односа управне и од ње зависне декларативно-компаративне реченице потврђује тројаку семантичко-функционалну вредност хаплолошког *que*.

в) Алтернативна употреба датих еквивалената могућа је само у неким случајевима.

На основу ових констатација — које ће бити ближе размотрене у наредном одељку — може се извести други закључак, а тиме уједно одговорити и на друго постављено питање.

Други закључак. — Хаплолошко се *que* може јавити у једној од три могуће семантичко-функционалне вредности.

III

Ако се вредност везника „као спољних знака“ доиста и утврђује на основу „унутарње везе међу реченицама“,¹⁴ овде се десило управо обрнуто: разлика између тих знакова који су се појавили у преводу наводи нас да проникнемо у унутарњу вредност датог реченичког типа, оног који смо назвали декларативно-компаративним.

Мада сама могућност за различито превођење неког обрта не значи никакав доказ о његовој стварној семантичкој поливалентности, овде се та могућност показује основаном. Јер, као што је већ речено, а и како ћемо даље показати, у питању су доиста *ићи различитије* функције хаплоглошког *que* — без обзира на то да ли ћемо успети да их сасвим јасно разлучимо.

Узмимо најпре везнички израз *него да*, који је међу наведеним примерима најчешће заступљен. Општа његова одлика била би у томе што је увек праћен глаголом модалне вредности, што се у превођењу на наш језик очевидно и потврђује применом перфективних облика (*убије, зашкне, ојазе, узмогне*, итд.). Друга одлика, али не општа, била би његова постојаност. У свим случајевима у којима се јавља, изузев први и последњи (1, 18), он је свуда постојан и на његово место не може доћи ни *него што* ни *него ако*.

Ову постојаност условљава несумњиво постојаност неке унутарње вредности датог типа декларативно-компаративних реченица. Потребно је, дакле, наћи ту вредност.

У примерима где се *него да* не може заменити другим везником (а то су, да поновимо, они под 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16 и 17) исказана је нека евентуалност која претпоставља извесну *усмереност* мисли, воље или жеље *ка остварењу* одређене радње или стања. У питању је, као највероватније, идеја *финалности*. Истина, негде се остварење радње показује изводљиво (4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17): *Ја и не ћуражим (желим) ништа боље него да иако вазда иштраје* (8), а другде неизводљиво или неизведено (5, 6): *Ништа више (друго) није недостијало него да вас ојазе* (5). У првом случају идеја финалности је изразитија, у другом блеђа и теже ухватљива.

Кад се овоме што је сад речено дода да је извесним врстама декларативних реченица, као једна од одлика, приписивана и финалност,¹⁵

¹⁴ Види М. Стевановић, *Карактер значења везника као спољних знакова унутарње везе међу реченицама*, Јужнословенски филолог XXVIII, 1—2, стр. 75—105.

¹⁵ Упор., нпр., С. de Boer, *Syntaxe du français moderne*, Leiden, 1947, стр. 90, или М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, стр. 799.

онда ће, изгледа нам, бити најбоље да се и датом типу декларативно-компаративних реченица припише то својство. Према томе, хаплогошко *que* којим се уводи дати тип реченица назваћемо *финалним*. Оно би се, рашчлањено на своје саставне делове, састојало из *компаративног que* и из *финалног que*, што би се схематски могло представити овако:

$$\text{que}^h (f) = \text{que}^c + \text{que}^f$$

За другу врсту исказивања евентуалности, која се у сфери датог реченичког типа исказује везничким изразом *него да/него ако*, неће бити потребно много труда. Овде је условност очевидна, дакле она одлика која је својствена зависним погодбеним реченицама. У француском се место хаплогошког *que* у оваквим случајевима радо прибегава раније поменутој комбинацији *que si*: *Il vaut mieux tuer le diable, que si le diable nous tue* (Stendhal), што јасно потврђује већ споменуто својство. Томе иде у прилог и алтернативна употреба везничких израза *него да/него ако* чији други део (*да, ако*) и овде најављују условност. Све нас, дакле, наводи да хаплогошко *que* у оваквим случајевима назовемо *условним*, одн. *ипотенцијалним*.¹⁶ Његова се схема може представити овако:

$$\text{que}^h (p) = \text{que}^c + \text{que}^p$$

Ако је у два претходна случаја карактеристична модалност, за трећи, чијем хаплогошком *que* одговара наше *него ишћо*, она не долази у обзир. То истичемо на прво место с обзиром на веома распрострањено мишљење да се сибжонктивом, одн. *субјективом*,¹⁷ увек исказује модалност. Али то није тачно, пошто овај начин има, и то веома често, пуну индикативну вредност.¹⁸ Тако стоји с њим и у свим примерима чијем *que* одговара наше *него ишћо*. Иако у сибжонктиву, радња је у њима исказана као реална, и то као већ остварена (2, 3, 11, 14) или у току остваривања: *Онда нишћиа једносћавније него ишћо сћанује код нас* (15). У свим тим примерима може се, мање или више успешно, везник *него ишћо* заменити везником *него да*.¹⁹ Ова могућност замене довољан је

¹⁶ Ову врсту условности Брино назива *le potentiel*, те по угледу на њега уводимо овде дати термин (упор. F. Brunot, *La Pensée et la Langue*, 890—891).

¹⁷ Термин је наш, али мада га сматрамо бољим од осталих термина којим се назива овај начин, ипак још радије употребљавамо онај назив који је у новије време код нас највише заступљен. В. више о овоме В. Драшковић, *Огледи из синтаксе и историје француског језика*, Филолошки факултет, Београд, 1969, стр. 217—219.

¹⁸ В. дело наведено у претходној напомени, стр. 219—221.

¹⁹ Овде би у потпуности важило исто оно разграничење које за алтернацију везника *ишћо* и *да* у декларативним реченицама даје проф. Стевановић, те би предност очевидно припала везнику *него ишћо*. Види ближе; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, стр. 803 (§ 756).

путоказ за одређивање унутарње вредности датог типа декларативно-компаративних реченица. Везничка алтернација *да/ишћо* карактерише и декларативне и каузалне реченице у српскохрватском,²⁰ док се у француским граматикама њихово подручје добрим делом меша.²¹ Додиривање с релативним реченицама, које се такође показује оправданим, не говори ништа о самој унутарњој вредности. Стога неће бити неумесно ако се, уз већ постојећу декларативност, истакне и каузалност. Стога, исто тако, неће бити неосновано ако се и спољни знак те каузалности, тј. хаплоглошко *que*, у овом случају назове *каузалним*. Његова схема ће бити:

$$\text{que}^h (\text{ca}) = \text{que}^c + \text{que}^{\text{ca}}$$

У одређивању вредности хаплоглошког *que* морала су се дотаћи нека питања чије би разматрање захтевало знатно више простора. Али, и у овако скраћеном излагању има довољно елемената да изведемо још један закључак.

Трећи закључак. — По својој унутарњој вредности декларативно-компаративне реченице за неједнакост могу, у француском и српскохрватском, имати тројаку нијансу (обојеност): финалну, потенцијалну и каузалну.

IV

Досадашње упоредно разматрање, поводом питања француског хаплоглошког *que*, навело нас је да се обазремо на још једно друго питање које припада синтакси српскохрватског језика.

Реч је о употреби везничког израза *него/но ишћо*, које се често јавља у скраћеном облику, тј. без другог свог дела (*ишћо*). Питање се дакле, како је лако наслутити, односи на утврђивање услова, одн. на разграничење те две различите употребе.

Док је у „обичним“ компаративним реченицама за неједнакост заступљена алтернативна употреба наведених облика (тј. *ишћо* је мобилно):

²⁰ Упор.: М. Стевановић, нав. дело, стр. 861 (§ 805).

²¹ Упор.: G. et R. Le Bidois, о. с., р. 462 (§ 1478) и M. Grevisse, о. с., § 1001. Што се у првом делу износи као каузалност у другом је дато као декларативност. Али да ни Le Bidois нису искључиви јасно сведочи оно што они износе у § 1292 (стр. 340). Све то указује на нешто што се иначе довољно зна, али што се ипак лако и често губи из вида, а то је међусобно преплитање унутарњих вредности у зависним реченицама.

— Насте пијуче нешто нижим гласом *него* је почела (В. Калеб).

— Она то рече гласније *него шћо* је смела (А. Исаковић),²² догле је она искључена у већ посматраном реченичком типу (тј. *шћо* није мобилно, већ обавезно):

— Ништа јој није било мучније *него шћо* су напали човека којег је обожавала (превод примера под бр. 11).

На основу анализе превода одговарајућих примера (2, 3, 11, 14, 15), као и на основу посматрања многих других примера датог реченичког типа у нашем језику, може се рећи да је сложени везнички облик (*него/но шћо*) свуда обавезан. Према томе неће бити тешко извести још један закључак, овде последњи:

Четврти закључак. — У декларативно-компаративним реченицама за неједнакост, уколико су каузално обојене, не може се изоставити други део везничког израза *него/но шћо*.

Да ли се, и с колико успеха, могу постићи и извесна разграничења алтернативне употребе, која је својствена осталом подручју компаративних реченица за неједнакост, — показаће каснија испитивања.

²² Оба примера су узета из већ навођеног дела проф. Стевановића (*Савремени српскохрватски језик II*, § 790).